

373.3(07)

B 43

Міністерство освіти України
Інститут змісту і методів навчання
Криворізький державний педагогічний інститут

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

Навчальний посібник

В и п у с к 3

Київ - 1998

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ /В. Г. Москаленко/

Сьомий рік український народ буде незалежну державу. Довгим, тяжким і жертвним шляхом йшла Україна до незалежності, дорого за неї заплативши. На скрижальх української державності століття боротьби наших предків, у якій викристалізувалася ідея національної самобутності. Завдяки титанічній роботі українських просвітителів, педагогів зародився гуманістичний потенціал нескореної нації, яка вперто противилася знеосібленню й трепетно зберігала найцінніші якості своєї ментальності.

В збереженні менталітету величезне значення відіграла національна освіта в Україні. Тисячі педагогів чесно працювали на освітянській ниві, торуючи шлях майбутнім поколінням, долаючи перешкоди тоталітарної системи, яка склалася в радянській імперії в 30-ті роки.

Нині, в умовах економічної кризи, зниження життєвого рівня народу, непростого і виснажливого процесу демократизації суспільних стосунків, відбувається драматичний процес відродження і становлення української національної школи, в якому сучасне покоління педагогів бореться за втілення у життя української ідеї державотворення, формування національної свідомості, єдності та самоповаги.

Відомо, що система освіти в Україні переживає не кращі часи. Українській школі нелегко і не все залежить тільки від педагогів. Ми живемо в незалежній Україні і намагаємось будувати правову державу, тому процес становлення національної школи певною мірою залежить від державної політики відносно сфери освіти. Остання включає в себе: фінансування, прийняття законів Верховної Ради, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів, Президента України з проблем національної освіти. Важливим є те, як правові документи вищих органів влади втілюються в життя органами місцевого самоврядування. І від цього залежить місце педагога в українському суспільстві, відношення до нього держави, що не відповідає нині загальноприйнятому рівню цивілізованості.

Чому так склалося, що народна освіта України знаходиться в тяжкому стані: катастрофічна ситуація із матеріально-технічним забезпеченням шкіл, хронічна невплата заробітної плати педагогам, скорочення кількості класів за рахунок збільшення контингенту учнів і т.д.? Чому так сталося і які причини призвели національну школу до такого стану? Причини слід шукати у 30-х

роках, у тому періоді, коли йшло утвердження тоталітарної системи, залишки якої ще й досі коріняться в ряді владних структур. Звертання до досвіду, критичного аналізу й переосмислення побудови національної школи в 30-ті роки продиктоване не тільки зацікавленістю до минулого, але є життєвою необхідністю для становлення національної школи України.

Суперечливим і складним було становище національної школи. Зміни в економічному житті суспільства викликали невідкладні завдання подальшого розвитку народної освіти. Для розвитку народної освіти необхідно було укріпити матеріально-технічну базу та істотно збільшити будівництво шкіл.

Не дивлячись на те, що на початку 30-х років в Україні вже діяло 21 697 шкіл – цієї кількості було явно недостатньо, відчувалась гостра нестача учбових приміщень, кабінетів, майстерень. В школах заняття проводилися в три зміни, хоча ряд шкільних приміщень використовувались не за призначенням.

Особливо тяжким був стан сільських шкіл, значна частина яких восени і взимку знаходилась в запушенні, з розбитими вікнами, не опалювалась.

Виходом із скрутного становища було розширення будівництва нових шкіл. Становище з будівництвом нових шкіл було складним. За 1933 рік в Україні було введено в дію 44% шкіл, але в той же час було незавершено будівництво 79% шкіл. Після 1934 року збільшилося будівництво шкільних приміщень, що дало змогу ліквідувати навчання в третю зміну. Але проблема з шкільними приміщеннями і перехід до навчання в одну зміну так і не була вирішена в період 30-х років.

Крім будівництва та ремонту шкіл велике значення для підвищення загальноосвітнього рівня учнів мало матеріально-технічне забезпечення системи народної освіти. На початку 30-х років школи України дуже погано забезпечувалися обладнанням: партами, дошками, стільцями і особливо недостатньо підручниками.

В районах Дніпропетровської області: Олександрійському /нині Донецька обл./, Апостолівському, Васильківському, Кам'янському /нині Криничанський/, Молочанському /нині Дніпропетровський/ школи не забезпечувались підручниками. Із 5 мільйонів зошитів, які були потрібні для учнів області, в школах було тільки 70 тисяч, а олівці, чорнила, ручки взагалі не були придбані. Важкий стан був з матеріальними фондами для забезпечення учнів одягом, взуттям, гарячими сніданками. Таке положення було не тільки в Дніпропетровській, а й у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській,

Київській та ряді інших областей республіки.

Не кращим було становище із матеріальним забезпеченням і в наступні роки, особливо в сільських школах. В 1936–1937 роках значна частина учнів сільських шкіл не була забезпечена підручниками. В більшості областей із 9 назв підручників, необхідних для шкіл, завозилось в райспоживспілки від 7 до 40 назв. Як свідчать факти, підручників було явно недостатньо.

Зростання мережі шкіл, особливо початкових, та контингенту учнів у них, викликало потребу у збільшенні кількості вчителів. З метою збільшення кількості вчителів початкових класів, за ініціативою Харківського відділу народної освіти, при кращих семирічних школах створювалися дворічні курси практикантів, до яких зараховували колгоспників віком від 18 до 25 років з освітою за 7 класів. На першому році навчання вони підвищували свій загальноосвітній рівень, а на другому – проходили практику в педагогічних інститутах. Після закінчення курсів практиканти склали екзамен на звання вчителя. Кожен з них повинен був на правах стажиста працювати в молодших класах. Якщо практикант отримав позитивну оцінку колективу школи, йому присвоювалося звання вчителя початкових класів.

У 1931 році нарком освіти М.О.Скрипник запропонував, щоб у кожній школі досвідчені вчителі готували 2 – 3 учнів сьомих класів з педагогічним покликанням для роботи в початкових класах. За два роки було підготовлено 21 тисячу помічників вчителя. Проте, незважаючи на це, в Україні було недостатньо педагогічних кадрів. У 1932/33 навчальному році не вистачало 22 460 учителів.

В 1935 році було встановлено два типи навчальних закладів: чотирирічні педагогічні інститути – для підготовки вчителів середньої школи та дворічні учительські інститути – для підготовки учителів неповної середньої школи. Посилюється підготовка вчителів через заочну і вечірню форми навчання.

На кінець 30-х років мережа педагогічних учбових закладів в основному стабілізувалася і в Україні діяло 24 педагогічні і 23 учительські інститути, 6 університетів, 85 педучилищ. Однак повністю задовольнити запити шкіл так і не вдалося. в 1940/41 навчальному році дефіцит учительських кадрів становив 11 794 чол.

Тяжким був матеріальний стан вчителів. На XII з'їзді партії більшовиків в 1934 році було вказано на необхідність покращення матеріального становища вчителів. Але в 30-ті роки нічого так і не змінилося. Незадовільними були житлово-комунальні умови вчи-

товарів, забезпечення їх промисловими і продовольчими товарами, продовжувалися затримки у виплаті заробітної плати.

В умовах неповного забезпечення шкільними приміщеннями, недостатнього забезпечення їх учоово-матеріальної бази, недокомплектації вчительськими кадрами проходило формування структури шкіл. До 1934 року в Україні існували різноманітні типи загальноосвітньої і спеціальної шкіл. З травня 1934 р. була запроваджена єдина структура загальноосвітньої школи: початкова / 1 - 4 класи/, неповна середня / 1 - 7 класи/, середня / 1 - 10 класи/.

В 30-ті роки відбувається процес зрощення вищих партійних і державних структур. Посилення і централізація влади в руках партійно-державного апарату підкорює органи влади - ради, виконкоми і накладає відбиток на формування системи народної освіти.

Перебудовується навчально-виховний процес в школах України згідно ідеологічних догм і постанов вищих партійних і державних органів: про підручники /1933 р./, структуру школи та викладання історії і географії в школі /1934 р./, організацію роботи і внутрішнього розпорядку в школі /1935 р./.

Статті цих постанов внесли зміни в навчальну роботу, вводився постійний склад учнів і розпорядок навчання. Основною формою навчання став урок. Була ліквідована комплексна система навчання і у всіх закладах втілювалась предметна система і п'ятибальна система оцінювання успішності учнів. Був встановлений єдиний день початку і закінчення учбового року у всіх типах шкіл, порядок прийому учнів і складання іспитів. Стандартизація торкнулася і навчальних програм. Учителі повинні були дотримуватися тексту підручника. Зміст підручника відбивав ті ідеологічні догми, які насаджувалися тоталітарним суспільством. У підручниках, методичних посібниках з гуманітарних дисциплін були широко представлено матеріали про те, ніби Л.Д.Троцькя, О.І.Риков, М.І. Бухарін організували в СРСР банду вбивць, шкідників і шпигунів. А у підручнику О.В.Шестакова "Короткий курс історії СРСР" для 3 - 4 класів початкової школи /видання 1937 р. писалося "Шпигуни пробираються на заводи і фабрики, у великі міста і села. Необхідно пильно стежити за всіма підозрілими людьми, щоб вилочити фашистських агентів" /С. 36./.

У 1938 році еталоном для розробки шкільного курсу з історії став "Сталінський короткий курс "Історії ВКП/б/". У всіх типах підручників підкреслювалась виключна роль Й.В.Сталіна при побудові "соціалістичного майбутнього". За такими підручниками навчалися в школі. Працівники відділів народної освіти виконавчих комітетів різних рівнів

контролювали втілення і проведення в життя теоретичних вказівок партійно-державного апарату.

Зміст освіти, навчально-виховний процес, керівництво шкільною справою було підкорено сталінській "теорії" посилення класової боротьби в міру просування радянського суспільства "до соціалізму".

Генеральну лінію партії про розгортання класової боротьби підтримали місцеві ради і їх центральний орган ВУЦВК УРСР. Виступаючи на УІ сесії ВУЦВК УРСР її голова Г.І.Петровський в грудні 1933 р. говорив, що школа і кадри вчителів повинні залишатись в центрі уваги радянських органів тому, що класова боротьба в Україні проходить дуже жорстоко.

Це дало поштовх до того, що в період 30-х років на сторінках центральної і місцевої преси все частіше друкувалися повідомлення про шкідництво вчителів, викриття "класових ворогів на фронті народної освіти", "фашистських шпигунів", які проникли до шкіл.

На основі доносів, наклепів, фальсифікації фактів, роздування наслідків порушення дисципліни учнями проводилися "чистки" рядів вчителів, що привело до звільнення близько 4 тисяч вчителів як "класово-ворожих елементів", які працювали в школі. В грудні 1933 р. нарком освіти В.П.Затонський, виступаючи на пленумі профспілки працівників освіти, оголосив "контрольну цифру чистки вчительства", яка складала не менше 10% від загальної кількості вчителів України.

Таким чином, Україні одній із перших довелося вступити в епоху великого терору 1937-1938 років, який розпочався для українського народу на початку 30-х років і продовжувався в наступні роки.

Вчительство, як і вся інтелігенція, опинилося у трагічному становищі. Про свободу творчості - головної умови її існування - навіть говорити не випадало. Відносна свобода допускалася тільки в руслі офіційно визнаної ідеології, усе інше у кращому разі визначалося як "буржуазний мотлох", а в гіршому - як антирадянська діяльність і пропаганда.

Централізація і уніфікація всіх сторін життя суспільства, "боротьба з націоналізмом" призвели до русифікації культурних процесів, в тому числі і освіти, в Україні.

Внаслідок цілеспрямованої радянської імперської політики деморалізуючий вплив русифікації на Україні дався взнаки досить швидко. Опір русифікації слабшав із запровадженням колоніальної

шкільної освіти, згубно впливаючи на свідомість і моральний стан нації. Школа, цей здобуток цивілізації, була перетворена на установу, спрямовану на духовне поневолення української молоді.

Тоталітарна система у всіх її різновидах та історичних формах не лише пригнічувала і колонізувала український народ, але відбирала у нього історію, освіту, духовно розтівала його, прагнучи остаточно розчинити в радянській історії.

Український народ, позбавлений можливості повноцінно розвиватися, проявляв гідну подиву здатність до органічного і стійкого національного тривання, творячи духовні цінності, розвиваючи національну освіту.

Тоталітарний ружим не зміг остаточно зломити працівників освіти. В ній були, є й будуть сили, які зберігають духовність, незалежність думки, почуття власної гідності та гуманізм. Саме вони були й залишаються основою розвитку нашого суспільства, ініціатором його прогресу.

Нині в житті сучасних українських вчителів дуже багато абсурду й несправедливості, а нагород украї мало. Єдиною втіхою залишаються учні, яким віддані знання, частинки своїх сердець. Я не знаю, чи з'явиться коли-небудь український Мойсей, але узагальнений образ того духовного провідника, який має вивести народ України з рабства наших душ — це, без перебільшення, український вчитель.

Джерела.

Дніпропетровський обласний державний архів. Ф. 19. Оп. I, спр. 512, л. 14; спр. 156, л. 46; спр. 512, л. 62.

Вісті.— 1933.— 6 січня, 1 травня.

Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник.— К., 1940.— С. 5, табл. I; с. 38.

Народний вчитель.— 1930.— II січня.

Радянська освіта.— 1940.— 15 серпня.